

СПЕЦИАЛНОСТ *АРХИВИСТИКА* И ДОКУМЕНТАЛИСТИКА И ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ ПРОФИЛИ НА ДИПЛОМИРАНИТЕ АРХИВИСТИ В ИНФОРМАЦИОННОТО МРЕЖОВО ОБЩЕСТВО

проф. д-р Андриана Нейкова, СУ

Добре известно е, че професионалното образование е приоритет в националната стратегия за развитие на българското висше образование с оглед подготовката на специалисти, които отговарят на очакванията и реалните потребности на работодателите не само на национално равнище, но и в държавите членки на ЕС, сред които е и Република България (2007).

Азбучна истина е, че престижът на всяка университетска специалност, включително и в сферата на професионалното образование, е функция от качеството на предлаганото обучение, както и от възможностите, които то дава на завършилите студенти за професионалната им реализация според потребностите на пазара на труда в дадения момент.

За целта обаче трябва да са налице следните предпоставки:

– квалифицирани преподаватели с конкретни практически знания и професионална подготовка, способни своевременно да усвояват иновациите в своята област;

– адекватно съдържание на учебните планове и програми за отделните образователно-квалификационни степени;

– модерна учебна база и съвременни електронни ресурси, които дават възможност за придобиване на научни знания и практически умения в областта на съответната специалност и професионално обучение.

В конкретния контекст предлаганият анализ относно състоянието и бъдещето на специалност *Архивистика и документалистика* в Истори-

ческият факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ като национален професионален образователен модел¹ е актуален. Предмет на настоящата разработка са въпросите, свързани с предлаганото учебно съдържание, съществуващите възможности за провеждането на университетско професионално и конкурентно обучение на студентите – бъдещи архивисти, а също и проблемите на този формат обучение, който трябва да се съизмерва и с европейските традиции, модели и постижения.

* * *

Постигнатите резултати през изминалите 12 години от успешния старт на специалност *Архивистика и документалистика* през академичната 2002/2003 г. ясно показват, че тя вече функционира като национален университетски образователен модел. Получените досега три положителни официални акредитации от страна на Националната агенция за оценка и акредитация (НАОА) са основание за провеждане на професионално обучение по архивистика във всички степени на съвременното българско висше образование, а именно: ОКС „бакалавър“, ОКС „магистър“ и ОНС „доктор“. Ето защо още на този етап възпитаниците на специалност *Архивистика и документалистика* се открояват като професионално съсловие с университетски дипломи, позволяващи им да упражняват професията *архивист* в държавите членки на Европейския съюз². При това ежегодно броят им нараства с новите завършващи студенти: бакалаври, магистри, докторанти, както и специализанти, придобили допълнителна професионална квалификация по архивистика.

Изборът на повечето от възпитаниците на специалност *Архивистика и документалистика* е мотивиран поради обстоятелството, че тази професионална ниша е сравнително широка. Тя включва всички административни структури в държавната и частната публична сфера, в които се използват документи. В тази връзка са необходими специалисти, които осигуряват формирането, опазването и използването на публичния документален и архивен ресурс за потребностите на управлението и различните социални дейности в мрежовото общество.

От друга страна, служителите в администрацията ежедневно съставят, изпращат, получават и архивират документи, изпълнявайки своите оперативни задачи, независимо от стартовото си образование и съответната административна позиция. В резултат се засилва интересът им към

придобиване на допълнителна квалификация именно по архивистика в рамките на специалност *Архивистика и документалистика* в СУ.

Наблюденията ни във връзка с реализацията на дипломиралите се студенти в специалността показват, че за съвременната архивна ниша вече са необходими *архивисти-специалисти* с различни професионални профили, съответстващи на типологията на съвременните архиви: учредженски архиви, исторически архиви, архиви в музеите и библиотеките, архиви в публичния частен сектор, частни архивни институции и т. н. В своята съвкупност те са работодателите на възпитаниците на специалност *Архивистика и документалистика*. Изискванията на различните работодатели все по-често надхвърлят добре познатия ни профил на *архивиста-историк* като продукт на класическото архивно образование, към което през периода 1952–2002 г. беше ориентирана и предходната специализация *Архивистика* в СУ. За разлика от нея специалност *Архивистика и документалистика* от самото начало се стреми да поддържа връзки и да си сътрудничи с бъдещите работодатели на възпитаниците си. Тази позиция е не само задължителна предпоставка, но и един своеобразен ориентир за насоките и стратегиите за нейното по-нататъшно утвърждаване и развитие. Напоследък получаваме писма от работодатели, които са партньори по изпълнението на стажантските програми на Министерството на образованието и науката (МОН). За наше удовлетворение те не само дават отлични професионални референции за изпратените им студенти от специалността, но споделят и намерението си да ги назначат на работа дори преди тяхното дипломиране в бакалавърската степен. Причината е, че са впечатлени, както споделят, от професионалната подготовка и показаните практически умения от студентите, включително и при работата им с е-документи и бази данни/архиви. Това за преподавателите по профилираните дисциплини означава, че с провежданото обучение подготвяме качествени *архивисти-специалисти* за съвременните ни архиви. Ето защо в случая работодателите са един полезен коректив за учебното съдържание и практическото обучение в рамките на разглежданата специалност.

Що се отнася до споменатите *архивисти-историци*, които по традиция се реализират предимно в историческите архиви, в това направление се е работило, както отбелязахме, целенасочено в течение на десетилетия. Понастоящем обаче този профил също трябва да бъде адаптиран към новите технологични реалности в архивната среда. Те са свързани

не само с дигитализацията на традиционните информационни ресурси, концентрирани до момента в архивите, но и с необходимостта от архивирането, съхраняването и използването на съвременните е-документи, които също са част от националното ни документално наследство.

* * *

Учебните планове в отделните образователни степени на специалност *Архивистика и документалистика* по принцип осигуряват едно балансирано съотношение между историческите дисциплини и останалите, които са с фундаментално значение за университетското професионално обучение по архивистика. Става въпрос за задължителните профилирани дисциплини като еманация на съвременната *Архивология*, в смисъл на *Обща архивна теория* или *Наука за архивите*, както и допълващите ги други дисциплини.

Критериите за подбора и хорариума на историческите дисциплини в бакалавърската степен на специалност *Архивистика и документалистика* не подлежат на особен дебат, доколкото те трябва да осигуряват придобиването на учителска правоспособност на студентите ни, които в процеса на обучение имат желание да получат и тази професионална квалификация. Повечето от въпросните исторически дисциплини се преподават само като лекционни курсове, за да се осигурят часове в учебния план за паритетно включване на споменатите профилирани дисциплини.

Поради ограничения хорариум се оказва, че не е подходящо студентите ни да изучават лекционните курсове на специалност *История* и да бъдат изпитвани върху същия учебен материал. Ето защо от години се опитваме да привлечем вниманието на ръководството на факултета и на съответните преподаватели, че са необходими редуцирани програми и конспекти за студентите от т. нар. *малки специалности* в ИФ, една от които е *Архивистика и документалистика*. Поради проблеми с аудиториите и прекомерната натовареност на преподавателите във факултета засега ситуацията остава непроменена.

Част от историческите дисциплини се предлагат в учебния план на специалността като избираеми, доколкото документите и архивите в исторически аспект са индикатор за държавността, културното равнище на обществото и на неговия научно-технологичен потенциал. Следователно не е оправдано те да се изучават като задължителни лекционни

курсове във връзка с историята на т. нар. *безписмени етноси*, за които разполагаме само с оскъдни сведения.

Значително по-сложно се оказва намирането на решение за обхвата и съдържанието на втория модул, който е обвързан с постиженията на съвременната *Архивология* и *Документалистика*, включително и действащите регламенти и информационни стандарти на международно, общностно и национално равнище в архивно-информационния сектор. Основното предизвикателство е да се определят както дисциплините с фундаментално значение във връзка с класическата архивна теория и методика, така и тези, които са свързани с приложението на най-новите информационни технологии и интелектуални комуникации в областта на съвременния документален и архивен мениджмънт. Към първата група се отнасят: *Архиви и общество, Архивна теория и методика, Археография*.

Специално чрез *Археографията* студентите овладяват на само изискванията във връзка с подготовката на различните видове документални публикации, но и методическия инструментариум на т. нар. *помощни исторически дисциплини*: изворознание, палеография, дипломатика, хералдика, сфрагистика, историческа хронология, историческа метрология и др. Същият намира широко приложение във всички архивни процеси и дейности независимо от формата на документите – традиционни текстови документи на хартия или е-документи. Не е случайно, че *Археографията* е наследена от предходната специализация *Архивистика*, но сегашната учебна програма е актуализирана, включвайки е-издания като резултат от приложението на информационните технологии в архивната работа.

С цел постигане оптимално съдържание на учебния план за ОКС „бакалавър“ през 2012 г. катедреният колегиум (катедра *Архивистика и помощни исторически дисциплини – Архивистика и ПИД*) направи важна корекция с въвеждането на дисциплината *Основи на документалистиката*. По този начин се осигури равнопоставеност на двете основни професионални направления в специалност *Архивистика и документалистика*. Същевременно се обхваща целият *жизнен цикъл* на документа, респ. процесите документосъставяне, документооборот и архивиране на учреденско равнище, които до момента се преподаваха по отделни програми.

В първата част на курса новата учебна дисциплина *Основи на документалистиката* се възпроизвежда почти изцяло съдържанието на предишната дисциплина *Историческа документалистика*. Във втората част се разглеждат въпросите, свързани със съвременния документален

и архивен мениджмънт в сферата на управлението и социалните дейности, в това число и е-документи, като средство за управление и обект на архивиране в учреденските архиви³. Студентите се запознават и с спецификацията *MoReq*, която на практика изпълнява ролята на международен стандарт със стратегическо значение в тази област. Интересно е да се отбележи, че спомената дисциплина *Основи на документалистиката* присъства и в учебния план на предходната специализация *Архивистика*, защото още тогава се осъзнава нейното фундаментално значение за университетското професионално обучение и квалификация по архивистика.

В случая е уместно отново да припомним, че в условията на съвременната технологична парадигма съотношението при използването на информация от хартиени документи спрямо електронните носители е 80/20. Според прогнозите обаче, само след 5 години това съотношение ще стане диаметрално противоположно. За съжаление, създателите на най-новите информационни технологии (IT) по правило не обръщат внимание на въпроса за необходимостта от осигуряване на дългосрочно съхраняване на информацията, включително и на съвременната документна информация, както и на спецификата на архитектурата и йерархията на информационната система на архивите. А според специалистите по маркетинг темпове на техническия прогрес и пазарните закони изискват от IT-създателите на иновации за много кратко време (в рамките на около 3 години) да завоюват своята пазарна ниша, да си осигурят максимални печалби и евентуално да отстъпят мястото си на следващия, който през това време се е подготвил да ги измести с подобрен продукт.

В настоящия учебен план на бакалавърската програма на специалност *Архивистика и документалистика* са включени и учебни дисциплини, свързани с информационните технологии, международните архивни стандарти и съвременното електронно управление, продукт на което са е-документи и архиви. В този образователен модул обаче срещаме и най-големи затруднения поради липсата на достатъчно съвременни технически средства и информационни ресурси за обучение. Въпреки споменатите предизвикателства постоянно полагаме усилия да сме в синхрон с иновациите в света на документите и архивите. Специално за учебни цели беше разработен модел на обекторелационна база данни, която Давид Нинов представи през 2013 г. пред участниците в VII ни конференция: *Философия на архивното познание и постижения на Българската университетска архивистика*⁴.

Въпросният модел обхваща целия *жизнен цикъл* на документите на даден фондообразувател, както и използването им в електронен формат с помощта на сканирани изображения не само на учреденско равнище, но и в историческите архиви. Една такава база данни позволява да се проектира и трансферира всяко постъпление в хранилището като брой архивни единици и видове документи въз основа на индивидуалната номенклатура на дадения фондообразувател. Тази опция има изключително важно значение за организирането на функциониращ оперативен електронен архив, което в случая представлява особен интерес за частния сектор. Освен това тя позволява предварително да бъдат изчислени разходите и обема на хранилището за съответните хартиени документи. Считаме, че дори и в учебния си вариант базата, като модел на е-архив, би представлявала интерес за представителите на средния и дребния бизнес у нас. Още повече, че работодателите очакват от дипломираните архивисти да са подготвени да могат да организират учреденски архиви независимо от форматите на документите. Както е известно, в частните структури от специалиста-архивист по презумпция се очаква да решава всички въпроси на документалния и архивния мениджмънт, респ. по организацията и управлението на документите. Интересно е да се отбележи, че учебната база данни от няколко години е в режим на тестване и получените резултати са обнадеждаващи. Студентите в специалност *Архивистика и документалистика* в СУ вече не се затрудняват от т. нар. *Номенклатура на делата със срокове за тяхното съхраняване*, защото са подготвени да могат да я използват по предназначение винаги, когато им се наложи.

При сегашните темпове на развитие на информационните технологии и мащабите на тяхното прилагане в сферата на документирането и архивирането е много трудно постоянно да се осигурява актуализация на учебното съдържание, но това е задължително. Освен това е необходима и подкрепа както от държавната администрация и архивите, представлявани от ДА „Архиви“, така и от страна на бизнеса. В тази насока специалност *Архивистика и документалистика* има добри контакти с „Давид холдинг“, който ни е предоставил като дарение учебна версия на автоматизираната си система за деловодство и архив „Архимед“, с ДАА и др. За разширяване на сътрудничеството допринасят и различните програми на Министерство на образованието и науката, предоставящи стажове на студентите в реална работна среда, които са изключително

полезни за тяхната допълнителна професионална подготовка и осигуряват преки връзки с бъдещите им работодатели.

Предлаганата обновена магистърска програма на специалността *Документални и архивни ресурси* с двата модула засега – *Документален и архивен мениджмънт* и *Защита на документални и архивни ресурси*, също е съобразена с реалните пазарни условия относно изискванията към професията *архивист*. Чрез посочените модули се осигурява обучение предимно на *архивисти-специалисти* за учреденските архиви в държавните институции, бюджетните организации, общините или в сферата на частния бизнес. Това е и сравнително най-търсеният в момента у нас профил на дипломиран архивист.

Достойнство на разглежданата магистърска програма е възможността във всеки момент да бъдат разкрити допълнителни модули, свързани с нови професионални архивни профили, към които има интерес от страна на работодателите. За целта са необходими предварителни проучвания и диалог с представителите на бизнеса.

Програмата е адресирана както до архивисти, завършили бакалавърската степен на специалност *Архивистика и документалистика*, така и за *неспециалисти*, които имат различно стартово образование. По обясними причини към нея проявяват интерес предимно *неспециалисти*, т. е. бакалаври, завършили други специалности, но които вече работят в деловодства и архиви. А дипломираните бакалаври на специалността обяснимо се стремят да надграждат придобитото си професионално образование по архивистика с други магистърски програми, които ги правят по-конкурентни на пазара на труда. Интересът им съответно е насочен към специалностите *Публична администрация*, *Европеистика*, *Финанси*, *Туризъм* и др.

Приравнителната програма за *неспециалисти* вече включва само посочените профилирани дисциплини в бакалавърската програма на специалност *Архивистика и документалистика* – задължителни и избираеми. Те се изучават в два семестъра или по индивидуален план за обучение успоредно с избрания модул от магистърската програма. В зависимост от съответния вариант продължителността на обучение в магистърската програма може да варира от общо 2 до 4 семестъра, без това да се отразява на качеството на преподаването и на кредитите. Преди това, освен приравнителните профилирани дисциплини *неспециалистите* трябваше да изучават и основни исторически дисциплини, които на практика не им бяха необходими.

Съобразявайки се, че голяма част от магистрите ни работят, въпреки че са приети в редовна форма на обучение, преподавателите провеждат лекциите си след работно време или в почивните дни. От голямо значение е наличието на *Електронната библиотека по архивистика и документалистика*, която е един наистина уникален ресурс, реално подпомагащ учебния процес.

Вторият модул *Защита на документални и архивни ресурси* е насочен към работещите в секретните регистри и архиви в сферата на държавната администрация, които нямат стартово професионално образование по архивистика. Става въпрос за документален и архивен мениджмънт на документите от категорията *класифицирана информация*, което означава, че и този профил също има значителен потенциал, но по различни причини все още не успяваме да го реализираме. Една от причините е, че конкуренцията при привличането на магистри – *на всяка цена*, не е коректна. Освен това ние също засега не успяваме да популяризираме както специалността си, така и предимствата на предлаганото професионално обучение в отделните степени. Все още сме в плен на илюзията, че студентите, които са се дипломирали при нас и се реализират успешно в професионален аспект, са достатъчна реклама за осигуряване на необходимите студенти. Подобно отношение често затруднява попълването на бройките, определени за ежегоден прием по държавна поръчка в магистърската програма на специалност *Архивистика и документалистика*. Липсата на мотивиран интерес към магистърската степен не е проблем обаче само на специалност *Архивистика и документалистика*, но изобщо за съвременната хуманитаристика като цяло.

Също във връзка с потребностите на университетското професионално обучение, осъществявано от специалността през 2010 г., започна работа по създаването на споменатата отраслова *Електронна библиотека по архивистика и документалистика*, която продължава да се попълва⁵. Библиотеката е уеб-базирана, което означава, че успешно демонстрира възможностите на архивните информационни технически и професионални стандарти. Отчетните данни показват, че броят на нейните читатели постоянно се увеличава, като много от заявките са трансгранични. На практика тя съществено допринася за модернизацията на учебния процес, осигурявайки ресурси и за дистанционно обучение по архивистика. Трябва да се поясни, че още от самото начало *Електронната библиотека по архивистика и документалистика* е резултат

от лични инициативи и усилия, но без каквато и да е институционална подкрепа на национално равнище.

* * *

На този етап специалност *Архивистика и документалистика* като цяло очевидно оправдава присъствието си в системата на българското висше образование, но вече се очертават и някои проблеми. Те би трябвало да бъдат решени от отговорните институции. В противен случай нейното бъдеще е несигурно, защото предлаганото обучение няма да отговаря на очакванията на работодателите, което неминуемо бързо ще разочарова студентите.

Както отбелязахме, безспорно предимство на дипломиралите се студенти в специалността е възможността да упражняват избраната професия в държавите членки на ЕС благодарение на придобития професионален образователен ценз по архивистика. Този ценз обаче трябва да е реално конкурентен на пазара на труда в ЕС, където този вид професионално университетско образование има своите дълголетни традиции, изявени преподаватели и безспорни резултати.

Следователно съществуващите проблеми ще бъдат пречка за по-нататъшното развитие на специалност *Архивистика и документалистика*. В организационно отношение най-смущаваща е липсата на самостоятелна катедра на специалност *Архивистика и документалистика* в структурата на Историческия факултет въпреки препоръката по този въпрос още в доклада на първата акредитация. Без автономна катедра значително се усложнява необходимият административен диалог с ръководството, администрацията, академичните колегии, архивните институции, бизнеса и др. Освен това преподавателският капацитет на специалността видимо не е достатъчен. Липсват утвърдени преподаватели по основни профилирани дисциплини, но при досегашните акредитации този дисбаланс се компенсира с общия капацитет на Историческия факултет. Ето защо вместо обявяването на конкурси за преподаватели по тях (щатни или хонорувани) с течение на години по отношение на специалност *Архивистика и документалистика* се допускаха редица компромиси, за да се осигурява задължителният хорариум на отделни преподаватели в катедрата или във факултета. Същите обаче нямат професионално отношение към обучението по архивистика и документалистика. Въпреки това обстоятелство негласно се приема, че те ще се

справят, защото заемат съответни академични длъжности. Подобна политика блокира привличането на водещи специалисти от архивно-информационния сектор или от други висши училища в качеството им на хонорувани преподаватели, необходими за основни профилирани дисциплини в специалността. В резултат в щатния преподавателски състав, който включва 6 души, а от 1. VII. 2014 г. те са вече 5, съотношението между професионално квалифицираните преподаватели по архивистика и останалите, на които липсва съответният професионален опит, е 3:2 (3:2). Коментарът е излишен, но не е коректно да се поставя на вниманието на заинтересуваните институции и техните ръководства въпросът за професионалните профили на дипломираните архивисти, възпитаници на специалност *Архивистика и документалистика* в СУ, а да се пренебрегва с течение на години резонният въпрос, а именно: *за професионалната квалификация на самите университетски преподаватели по съответните профилирани дисциплини!* Когато те са дефицитни и за страната, качеството на предлаганото професионално обучение по архивистика каквито и университетски дисциплини да се откриват и в други висши училища неизбежно ще се разминава с реалните потребности в архивно-информационния сектор. За да се преодолее посоченият дисбаланс, трябва да се постигне по-тясна интеграция с ДА „Архиви“, която чрез експертите си би могла на практика да подпомогне учебния процес в полза на обучението по архивистика. От своя страна специалност *Архивистика и документалистика* може да инициира и предложи съвместни програми за квалификация на работещите архивисти в системата на архивите – държавни и учреденски, които нямат стартово професионално образование по архивистика.

Има какво да се желае и относно съвременното технологично осигуряване на учебния процес, свързан с подготовката на архивисти в специалността. В повечето аудитории, в които се провеждат лекциите и семинарите дори по профилираните дисциплини, няма съвременна техника, позволяваща използването на е-пособия или подходящи ресурси от мрежата – сайтове на архиви, библиотеки, нормативи, стандарти, документи и т. н.

* * *

В заключение ще си позволя да припомня една забравена идея на акад. Иван Дуйчев, автор на първия теоретичен труд по архивистика у нас: *Лекции по архивистика* (1950)⁶, който по повод необходимостта от

професионална подготовка и квалификация на специалистите, работещи в архивите, отбелязва: „Когато бъде осъзната напълно нуждата от правилно организиране на нашето архивно дело, тогава ние естествено ще помислим малко повече и за подготовката на научни работници в тази област, именно за подготовката на архивисти чрез някакви временни курсове или, още по-добре, чрез някаква школа по архивистика, с всички необходими дисциплини в нея“⁷.

Считам, че визираните проблеми на българското професионално образование по архивистика вече значително забавят развитието му като конкурентен образователен модел в ЕС. На този фон е оправдано да се обсъди посочената възможност, която би могла да осигури по-подходящи условия за обучение и квалификация на архивисти и документалисти със съвременни професионални профили, за които реално има интерес на пазара на труда. Още повече, че същият автономен формат образователни структури имат своите много успешни аналози в държавите членки на ЕС – Франция, Германия и др. В тази връзка особено внимание заслужава обучението на архивисти, провеждано от известната *Школа на хартите (Ecole des Chartes)*⁸ към Сорбоната още от 1821 г. досега, чрез която Франция заслужено е получила всеобщо признание за принос си за развитието на модерното професионално архивно образование в Европа и света.

Бележки

¹ Същата специалност преди две години беше открита и в УниБИТ. Тъй като началото на Българската университетска архивистика всъщност е поставено още през академичната 1952/1953 г., специалност *Архивистика и документалистика* в СУ вече има своята история, традиции и утвърдени модели, което оправдава интереса ни в случая именно към нея.

² Нейкова, А. Европейски предизвикателства към българското професионално образование по архивистика и професията „архивист“. – В: Университетски четения по архивистика. Т. II. 60 години българска университетска архивистика и 10 години специалност „Архивистика и документалистика“. С., 2013, с. 15–19.

³ Съгласно действащото архивно законодателство – (Закон за НАФ, 2007) все още държавните ни архиви не комплектуват е-документи от своите фондообразуватели, а продължават да изискват техните традиционни еквиваленти – текстови документи на хартия.

⁴ Нинов, Д. Модел за база данни за управление на учрежденски архив, съхраняващ аудио-визуални документи и такива на хартиен носител. – В: Университетски четения по архивистика. Т. II. 60 години българска университетска архивистика и 10 години специалност „Архивистика и документалистика“. С., 2013, с. 112–121.

⁵ *Електронна библиотека по архивистика и документалистика* – <electronic-library.org/content/index.php>.

⁶ Дуйчев, Ив. Лекции по архивистика., С., 1950; 1993.

⁷ Пенджекова, Р. 60 години Българска университетска архивистика и 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. – В: Университетски четения по архивистика. Т. II. 60 години българска университетска архивистика и 10 години специалност „Архивистика и документалистика“. С., 2013, с. 232.

⁸ Коректният превод е: *Школа на грамотите*, но наименованието *Школа на хартите* вече е придобило гражданственост у нас, поради което се възпроизвежда и в настоящия текст.